

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті автор розглядає особливості забезпечення прав учасників кримінального провадження у світлі нового кримінально-процесуального законодавства. Автор звертає увагу на гарантії прав та інтересів особи разом із гарантіями ефективної діяльності органів, які ведуть кримінальний процес, у своїй сукупності утворюють засоби ефективного функціонування кримінального процесу в цілому.

Ключові слова: учасники кримінального провадження, дотримання прав і свобод людини і громадянина, змагальність сторін, справедливе правосуддя, європейські стандарти процесуальних процедур досудового розслідування та судового розгляду кримінальних справ.

Статтею 1 Основного Закону Україна проголошена демократичною, соціальною та правовою державою. У сучасному розмінні демократією є одна з форм юридичного забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Саме за цією ознакою нині демократія відрізняється від історичних попередниць, будучи більш виваженою та гуманістичною.

Демократія в суспільстві тримається на двох засадах: принципи верховенства закону та забезпеченні прав людини. Проте навіть проголошення людини найвищою соціальною цінністю та закріплення у Конституції її основних прав та свобод не може мати жодного значення без реальних гарантій здійснення цих прав [1]. Так, ще у 1789 р. у ст. 16 Французької Декларації прав людини та громадянина було записано: "Суспільство, у якому не забезпечуються гарантії прав та відсутній поділ влади, не має конституції" [2]. Отже, необхідність реального забезпечення проголошуваних прав обумовлює підвищений інтерес до проблем правових гарантій, зокрема у сфері кримінально-процесуальної діяльності.

Проблема гарантій прав особи є предметом постійної уваги фахівців-правників. Це пояснюється тим, що справжньою цінністю права особи стають лише тоді, коли вони знаходять постійне та повне втілення в реальних суспільних відносинах.

Конституція України містить положення, відповідно до якого права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком

держави (ч. 2 ст. 3). Особливої актуальності цей конституційний припис набуває у галузі кримінально-процесуальних відносин, де виникають та дістають вияв найсуттєвіші обмеження конституційних прав та свобод громадян, де відносини особи та держави дуже часто супроводжуються інтенсивним примусовим впливом з боку останньої (затримання, тримання під вартою, відсторонення від посади тощо).

Отже, права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть самі по собі автоматично забезпечити своє існування. Роль чинників, що забезпечують їх реалізацію, виконує система законодавчо закріплених положень (норм, принципів, вимог тощо), завдяки яким у кримінальному процесі має бути забезпечений перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності. До того ж гарантії прав особи виконують роль засобів, завдяки яким забезпечується можливість виключення чи принаймні мінімізації професійних помилок з боку органів розслідування та правосуддя щодо громадянина.

На думку Л. Лобойка, гарантії прав та інтересів особи разом із гарантіями ефективної діяльності органів, які ведуть кримінальний процес, у своїй сукупності утворюють засоби ефективного функціонування кримінального процесу в цілому [3]. Одразу зазначимо, що гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження, навіть якщо ними забезпечуються права підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, жодним чином не можна розглядати як перешкоди для розкриття злочину. Навпаки – суворе дотримання цих гарантій повністю відповідає

завданням кримінального провадження, переліченим у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України. Водночас ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації положень законів, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому і наявності високоефективних органів контролю.

Із прийняттям 13 квітня 2012 р. нового КПК України розпочався новий етап розбудови незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, для якої, як визначено у ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

В цілому новий КПК України відповідає європейським стандартам та європейській філософії процесуальних процедур досудового розслідування та судового розгляду кримінальних справ. А головною його особливістю є те, що він встановлює процесуальну рівність та забезпечує змагальність сторін кримінального провадження.

Основними новелами нового КПК України порівняно із КПК 1960 р. є такі: розширено обсяг прав підозрюваних/обвинувачених та потерпілих; скасовано стадію порушення кримінальних справ; концептуально змінено підхід до призначення запобіжних заходів; оновлено процедури досудового розслідування (наприклад, глава 21 передбачає особливості проведення негласних (розшукових) слідчих дій); розширено судовий контроль за органами досудового слідства (запроваджується посада слідчого судді – п. 18 ст. 3 КПК України); вже не передбачена процедура повернення справ на додаткове розслідування; закріплено новий для українського кримінального процесу інститут провадження на підставі угод; заборонено здійснювати захист особам, які не мають свідчення про заняття адвокатською діяльністю тощо.

Отже, розглянемо деякі з перелічених вище нових інститутів, яких не містив КПК 1960 р.

Насамперед слід констатувати, що новий КПК України є демократичним та прогресивним, адже він, закріплюючи принцип змагальності, тим самим покликаний забезпечити права

громадян у кримінальному провадженні, надає сторонам рівні можливості щодо збирання та подання до суду доказів.

Новелою КПК є скасування стадії порушення кримінальних справ. Ліквідація цієї стадії значною мірою заощаджує час, що витрачається на досудове розслідування, усуває дублювання одних і тих самих процесуальних дій з одними й тими самими учасниками провадження (наприклад, опитування-допит; очевидці-свідки тощо).

Щодо запобіжних заходів, законодавець запропонував нову, європейську систему. В КПК відсутні інститути підписки про невиїзд, поруки громадської організації чи трудового колективу, нагляду командування військової частини. За новим КПК України запобіжними заходами є: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою.

На підставі ст. 194 КПК України під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язані встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про: наявність обгрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК, і на які вказує слідчий, прокурор; недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

При обранні запобіжного заходу, який не пов'язаний із триманням під вартою, слідчий суддя чи суд зобов'язує підозрюваного, обвинуваченого перебувати за кожною вимогою до суду або до іншого визначеного органу державної влади, а також виконувати один або кілька обов'язків, необхідність покладення яких була доведена прокурором. До переліку таких обов'язків належать: перебувати до визначеної особи із встановленою періодичністю; не відлучатися із населеного пункту, в якому підозрюваний, обвинувачений зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду; повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміни свого місця проживання та/або місця роботи; утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом; не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; пройти курс лікування від

наркотичної або алкогольної залежності; докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання; здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну; носити електронний засіб контролю. Слід звернути увагу, що розгляд клопотань про застосування запобіжного заходу буде відбуватися в режимі змагальності сторін, тобто в такому провадженні будуть брати участь прокурор та обвинувачений і його захисник (у визначених законом випадках).

У Кодексі досить чітко визначено мету, підстави та обставини, які повинні враховувати слідчий суддя, суд при вирішенні питання про обрання того чи іншого запобіжного заходу.

Глава 21 нового КПК передбачає можливість проведення негласних (розшукових) слідчих дій. Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кодексом. Негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Рішення про проведення слідчих (розшукових) дій буде приймати слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених Кодексом, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Винятково прокуророві надається право приймати рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину.

До негласних слідчих (розшукових) дій належать: аудіо-відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію; огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних мереж; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину (контрольне постачання, контрольна та оперативна закупівля, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Окремими статтями визначається можливість

негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, та використання конфіденційного співробітництва.

Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться слідчим, який здійснює досудове розслідування, або за його дорученням уповноваженими оперативно-розшуковими підрозділами.

Законодавець приділяє увагу й питанню повідомлення осіб, щодо яких проводились негласні слідчі (розшукові) дії. Такі особи, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про це. Час повідомлення визначається залежно від наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення таких дій.

Вважаємо, що надання слідчому права на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, по-перше, буде сприяти розв'язанню проблеми професійних відносин між слідчими органами та органами оперативно-розшукової діяльності. По-друге, врегулювавши застосування негласних слідчих (розшукових) дій, законодавець тим самим зменшить зловживання повноваженнями під час проведення слідчих, в тому числі негласних (розшукових), дій органами розслідування, забезпечить дотримання законності при обмеженні конституційних прав громадян, і це буде значним кроком на шляху до демократизації суспільства, втіленням принципу верховенства права, захисту прав та свобод громадян.

Одним із найбільш демократичних аспектів нового КПК можна вважати істотне розширення судового контролю за органами досудового розслідування. Основною метою такого розширення є забезпечення законних прав та інтересів учасників кримінального провадження. Тому цілком логічно, що слідчий суддя стає ключовою фігурою у кримінальному процесі. Саме він тримає на контролі всі слідчі дії, пов'язані з обмеженням прав і свобод громадян. Повноваження слідчого судді за новим КПК можна поділити на 3 складові: під час застосування заходів процесуального примусу на стадії досудового розслідування; під час розгляду скарг на дії та рішення осіб, що здійснюють слідство, та прокурора; під час проведення слідчих дій, які обмежують конституційні права особи.

Скасування додаткового розслідування в новому Кодексі викликало найбільшу кількість су-

перечок. Завдяки існуванню можливості направлення справи на додаткове розслідування його строки могли тривати роками. В Україні виносилося лише 0,2% виправдувальних вироків (один із найнижчих показників у світі). За новим законодавством суд зобов'язаний буде постановити або обвинувальний, або виправдувальний вирок.

Цілком правильною та логічною є норма про те, що захисником може бути лише адвокат (ст. 45 нового КПК), відомості про якого внесли до Єдиного реєстру адвокатів України і стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України не містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

Ще одна з новел нового КПК України викладена у главі 35 – угоди в кримінальному провадженні. Деякі юристи вважають таке нововведення дещо суперечливим. Інші фахівці впевнені, що угоди про примирення значно розширяють можливість сторін у рамках здійснення кримінального провадження і що інститут угод є одним із кроків до демократизації кримінального провадження в цілому.

Закріплення можливості застосування угод про примирення на законодавчому рівні відповідає європейським вимогам і вважається одним із проявів гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС. А вже в ст. 10 Рамкового рішення Ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 р. "Про становище жертв у кримінальному судочинстві" зазначено про необхідність розширення сфери застосування медіації у кримінальних справах. А це зобов'язує всі держави ЄС поширювати посередництво у кримінальних справах та сприяти взяттю до розгляду угод, які досягнуті між жертвою і правопорушником.

Новим КПК України передбачено можливість укладення 2 видів угод: угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим; угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. В новому КПК України закріплюються питання, які стосуються ініціювання та укладення угоди; обставини, що враховуються прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості; зміст угоди про примирення; зміст угоди про визнання винуватості; наслідки укладення та затвердження угоди; загальний порядок судового провадження на підставі угоди; вирок на підставі угоди; наслідки невиконання угоди.

Інститут угод є новелою у кримінальному процесі України, тому його запровадження потребує особливої уваги та глибокого вивчення. Слід зазначити, що угода про визнання вини існує як в США, так і в багатьох європейських державах упродовж останніх десятиліть. Як показала практика цих держав, існування інституту угод сприяє прискоренню та спрощенню розгляду кримінальних справ, прискоренню призначення покарання обвинуваченим/підсудним, зменшенню навантаження на суди та суддів.

При впровадженні угоди про визнання вини основоположним принципом застосування такої процедури як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду повинно стати дотримання прав учасників процесу, зокрема найважливішим елементом у цьому процесі має бути врахування прав потерпілого від злочину. Однак положення ст. 471 нового КПК, в якій закріплюється зміст угоди про примирення, на мою думку, є не зовсім повним в частині зазначення в угоді переліку дій, не в'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний, обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого. Відсутність такого уточнюючого переліку може призвести до певних зловживань з боку того чи іншого учасника провадження. На мою думку, відповідні процедурні питання повинні бути чітко визначені в законі і бути зрозумілими для всіх, щоб уникнути тих чи інших зловживань.

Питання, пов'язані із особливостями застосування угод в кримінальному провадженні, підлягають подальшому вивченню вченими-юристами. А закріплення у КПК України процедури провадження на підставі угод є позитивним кроком на шляху вирішення сучасних проблем, які мають місце у кримінальному судочинстві. Це стосується як досудового, так і судового провадження. Таким чином, запровадження в кримінальне провадження інституту угод є серйозним кроком до демократизації кримінального процесу.

Даючи характеристику нового КПК України, Голова наукового комітету агентства по основним правам ЄС Джеремі Мак-Брайт наголосив, що новий Кодекс містить принципове положення, яке суттєво посилить змагальний процес: якщо раніше справу контролював винятково прокурор, то зараз посилиться вплив адвоката. Ці зміни вимагають великих зусиль всіх учасників процесу. Головне – необхідно змінити мислення, традиційне для пострадянської країни. Із закона-

ми в країні може бути все гаразд, але питання в тому, як вони застосовуються [4]. Отже, будемо сподіватися, що судді, прокурори та слідчі зможуть перебудувати своє мислення, сприйняти нове кримінальне процесуальне законодавство та виконувати норми законів в тому вигляді, в

якому, вони закріплені в Кодексі, не порушуючи їх. Лише тоді ми зможемо констатувати, що права та інтереси громадян захищені, а нова модель правової системи буде працювати як єдиний механізм змагального та справедливого правосуддя.

Література

1. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О.Ф. Скакун. – Харьков : Консум: Университет внутренних дел, 2009. – С. 202.
2. Декларация прав людини і громадянина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789.html>
3. Лобойко Л.М. Методи кримінально-процесуального права: Монографія. – Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т. внутр. справ, 2006. – С. 38-39.
4. Закон и бизнес. – № 35 (1074). – 29 августа – 7 сентября 2012. – С.3.

І.В. Хорт

Гарантии обеспечения прав участников уголовного производства: современность и перспективы

В статье автор рассматривает особенности обеспечения прав участников уголовного производства в свете нового криминально-процессуального законодательства. Автор обращает внимание на гарантии прав и интересов лица вместе с гарантиями эффективной деятельности органов, которые ведут криминальный процесс, в своей совокупности образуют средства эффективного функционирования криминального процесса в целом.

Ключевые слова: участники уголовного судопроизводства, соблюдения прав и свобод человека и гражданина, состязательность сторон, справедливое правосудие, европейские стандарты процессуальных процедур досудебного расследования и судебного рассмотрения уголовных дел.

I.V. Hort

The features of the rights of members of the criminal production: nowadays and in perspective

The author considers the features of the rights of members of the criminal production in the light of the new criminal procedure law. The author draws attention to the guarantee of the rights and interests of a person, along with guarantees of efficient operation of authorities which conduct criminal process, in their totality constitute the means of effective functioning of the criminal process in general.

Keywords: members of the criminal proceedings, rights and freedoms of man and citizen, adversarial procedure of parties, fair trial, the European standards of judicial procedures of investigation and prosecution of criminal cases.